

Tijd en Verantwoordelijkheid

Viktor E. Frankl

Vertaling en annotatie - Pieter Hoekstra

Logotherapie veronderstelt dat de geest van de mens vrij is om keuzes te maken. Het plaatst verantwoordelijkheid in het centrum van de menselijke existentie. De vraag wordt vaak gesteld: Hoe kan verantwoordelijkheid een basaal onderdeel zijn van ons bestaan, uitgaande van de voorbijgaande aard van onze levens? Want wanneer wij het idee aanvaarden dat alles voorbijgaat, komen we uiteindelijk tot het punt waar we alleen zien dat de toekomst (nog) niet bestaat en het verleden niet (meer) bestaat; daarom is alleen het heden hetgeen dat echt bestaat. Vanuit dit beeld is de mens een wezen dat nergens vandaan komt en nergens naar toe gaat; uit niets geboren en door niets bedreigd. Hoe, met dit beeld voor ogen, kan hij betekenis vinden in zijn bestaan en de kracht om verantwoordelijke keuzes maken?

Deze nadruk op de unieke betekenis van het heden is het beginpunt van de existentiële filosofie. De tegenovergestelde visie wordt aangehangen door het quietisme (zoals het ontwikkeld is van Plato tot Augustinus), dat niet het heden op het oog heeft, maar de eeuwigheid als de ware realiteit. Quietisme ziet eeuwigheid als een gelijktijdige, vier-dimensionale werkelijkheid: permanent, onbuigzaam en voorbeschikt. Het ontkent niet alleen de realiteit van toekomst en verleden maar ook de realiteit van tijd zelf. Volgens de quietistische visie is tijd iets imaginairs: verleden, heden en toekomst zijn slechts illusies van ons bewustzijn en verschijnen alleen om elkaar op te volgen, terwijl ze feitelijk naast elkaar bestaan.

De quietistische visie leidt noodzakelijk tot fatalisme: de mens blijft passief omdat alles 'is' en niet veranderd kan worden. Dit fatalisme, voortgekomen uit een geloof in een eeuwige staat van zijn heeft zijn tegenhanger in het pessimisme van de existentiële filosofie, de onontkoombare consequentie van de overtuiging dat alles altijd in beweging en veranderlijk is.

Logotherapie neemt een middenpositie in tussen deze twee visies van existentiële filosofie en quietisme, welke het best kan worden vergeleken met een zandloper - het oude symbool van de tijd. Beschouw het bovenste deel van de zandloper als verwijzend naar de toekomst - dat wat nog altijd moet komen zou dan het zand in het bovenste deel zijn. Het zand loopt door de nauwe doorgang - het heden - in het onderste

deel van de zandloper, wat staat voor het verleden. Existentiële filosofie ziet alleen de nauwe doorgang van het heden terwijl het geen oog heeft voor het bovenste en onderste deel, de toekomst en het verleden. Het Quietisme aan de andere kant ziet de zandloper in z'n geheel maar beschouwd het zand als een onveranderlijke massa, die niet 'loopt' - het 'is' slechts. Logotherapie zou willen stellen dat, terwijl het waar is dat de toekomst echt 'niet is' het verleden de werkelijke realiteit is.

In het verleden is alles voor eeuwig bewaard!

Terwijl deze positie nog steeds uitgelegd kan worden met de vergelijking van de zandloper, loopt de vergelijking, zoals iedere gelijkenis, mank. Maar het is juist door deze fouten dat de ware betekenis van tijd aangetoond kan worden. Een zandloper kan worden omgedraaid als het bovenste gedeelte leeg geraakt is. Dit kan niet met tijd worden gedaan - tijd is onomkeerbaar. Een ander verschil: door de zandloper te schudden kunnen we de zandkorrels dooreen schudden, waardoor hun positie ten opzichte van elkaar wordt veranderd. Met tijd kunnen we dit maar deels doen: we kunnen 'opschrikken' en de toekomst veranderen, en daarmee onszelf veranderen. Maar het verleden ligt vast. Terugkerend naar de vergelijking van de zandloper: wanneer het zand door de nauwe opening van het heden is gelopen, wordt het onbeweeglijk, alsof het behandeld is met een hardend materiaal, of liever een conserverende stof. In het verleden is alles voor eeuwig vastgelegd.

Mogelijkheden, eens gerealiseerd, blijven voor eeuwig!

Logotherapie stelt dat wat vergankelijk en van voorbijgaande aard is tevens de mogelijkheden zijn, de kansen om waarden te realiseren, de mogelijkheden om te scheppen, te ervaren, en betekenisvol te lijden. Wanneer de mogelijkheden zijn gerealiseerd gaan deze niet meer voorbij, ze zijn gebeurd en zijn deel van het verleden - wat betekent dat ze bewaard blijven; niets kan ze veranderen, niets kan ze ongedaan maken. Zij blijven voor eeuwig.

Daarom benadrukt logotherapie het optimisme van het verleden, terwijl existentiële filosofie het pessimisme van het heden beklemtoont. Laten we overwegen welke praktische betekenis een dergelijke visie, dat betekent, van gebeurtenissen die deel zijn van het verleden - met de nadruk op 'zijn'; meer dan op 'verleden' - in het leven van een individu heeft. Veronderstel: een vrouw die haar echtgenoot verloren heeft na

slechts één jaar huwelijk; ze is wanhopig en ziet geen zin meer in haar toekomstig leven. Het betekent veel voor zo'n mens als zij zich bewust kan worden dat zij dit ene jaar van puur geluk bewaard heeft, dat zij het gered heeft voor haar verleden waar het veilig opgeborgen blijft voor altijd, en dat niets en niemand deze ervaring van haar weg kan nemen.

Zelfs wat de mens vergeten is, blijft bewaard in het verleden!

Maar, kan men vragen, is deze herinnering ook niet vergankelijk? Wie, bijvoorbeeld, houdt de herinnering 'levend' nadat de weduwe gestorven is? Hierop kunnen we antwoorden, dat het onbelangrijk is of iemand het herinnert of niet; net zoals het irrelevant is of we ergens naar kijken, of ergens aan denken, het bestaat nog altijd en is bij ons. Want het bestaat los van het feit wij er naar kijken of er aan denken. Hoewel het waar is dat we niets met ons mee kunnen nemen als we sterven, de totaliteit van ons leven, dat we hebben geleefd in z'n volheid en de dood, blijft buiten het graf, en buiten het graf blijft het. En het blijft niet ondanks, maar omdat, het is in het verleden gegleden en is daar bewaard. Zelfs wat wij vergeten hebben, wat ontsnapt is aan ons bewustzijn, blijft bewaard in het verleden; het kan niet vernietigd worden, het 'is' en blijft deel van de wereld.

En zelfs als het nooit ons bewustzijn heeft bereikt, bestaat het toch, het is de wereld binnengekomen en is werkelijkheid geworden. Om te identificeren wat deel is van het verleden met wat wordt herinnerd zou een subjectivistische en psychologische her-interpretatie zijn van ons begrip van het existentiële karakter van het verleden.

Alles is vergankelijk

Het is waar, aan de ene kant is alles vergankelijk - een mens, een kind dat we voortbrengen, een geweldige gedachte, een grote liefde waaruit het kind is ontsproten. De dagen onzer jaren, daarin zijn zeventig jaren, en, indien wij sterk zijn, tachtig jaren³ en als het een goed leven is geweest, was het de moeite waard. Wel, een geweldige gedachte duurt dan misschien maar zeven seconden, maar het was een goede gedachte

³Psalms 90:10 mylht

en bevatte waarheid. Maar de geweldige gedachte is net zo vergankelijk als het kind of de grote liefde. Alles is vergankelijk.⁴

Maar aan de andere kant is alles eeuwig. Niet alleen dat: het wordt eeuwig in zichzelf. We hoeven er niets aan te doen. Maar we hebben een verantwoordelijkheid - de verantwoordelijkheid te kiezen wat deel wordt van de eeuwigheid als gevolg van onze keuzes.

De wereld is een manuscript waartoe wij gevraagd worden

- maar het niet kunnen - te ontcijferen

Alles wordt opgeschreven in een eeuwig verslag - ons hele leven, al onze daden, onze ervaringen en ons lijden. Dit alles wordt bewaard in het verslag en blijft daar. De wereld is niet, zoals ene groot filosoof het zag, een manuscript geschreven in een code die wij moeten ontcijferen. Nee, de wereld is geen manuscript, waartoe wij gevraagd worden het te ontcijferen, maar dit niet kunnen; het is eerder een verslag, dat we onszelf hebben te dicteren.

Het leven is een Vraag en Antwoord test

Het verslag wordt neergeschreven in een dramatische vorm. Zoals Martin Buber zei, de geest functioneert niet in monologen, maar in dialogen. Het verslag van de wereld is in een dramatische vorm omdat het de verslagen van onze levens bevat, en het leven stelt ons voortdurend voor vragen, het bevraagt ons, en wij moeten antwoorden en verantwoordelijk zijn. Werkelijk, het leven is een vraag-en-antwoord test.

Het eeuwige verslag kan niet verloren gaan - dat is een geruststelling en een hoop. Maar het kan ook niet verbeterd worden - en dat is een waarschuwing en vermaning. Het herinnert ons er aan dat, niets bestaands in de realiteit van het verleden kan worden weggenomen, het is aan ons het daar te stellen en dat voort te zetten. Op die wijze, zet de logotherapie niet alleen een optimisme van het verleden neer (in tegenstelling tot het pessimisme van het heden van de existentiële filosofie) maar ook een activisme van de toekomst (in tegenstelling tot het fatalisme van de eeuwigheid van het quietisme). Want, als alles in het verleden voor eeuwig bewaard is, hangt alles af van wat wij, in het

⁴Prediker 3 t1hq

heden, op elk moment van ons leven, kiezen te 'scheppen' door het deel van het verleden te maken. Deze 'schepping in de existentie', in het verleden, is in de laatste analyse, een schepping uit het niets⁵ - uit het vacuüm van de toekomst.

Dit daarom, is waarom alles is zo vergankelijk: alles vloeit omdat alles voortvloeit uit het niets van de toekomst en binnen vloeit in de realiteit van het verleden. Het is alsof alles wordt verschrikt door de angst voor het niets en zich haast van de toekomst in het verleden en in de existentie, een verstopping veroorzakend bij de nauwe doorgang van het heden. Daar hoopt alles zich op en drukt en wacht op bezorging - óf als een gebeuren voorbijgaand in het verleden, óf als onze ervaring of onze beslissing door ons toegelaten in de eeuwigheid.

De nauwe doorgang van het heden die leidt van het niets in de toekomst naar het eeuwig bestaan van het verleden is, daarom, de grens tussen niets en existentie; het is de grens van de eeuwigheid. Hieruit volgt dat eeuwigheid is eindig - het strekt zich altijd uit tot het moment van het heden, tot het moment wanneer wij *beslissen* wat wij willen toelaten in de eeuwigheid. De grens van de eeuwigheid is de plaats waar, op ieder moment van ons leven, onze beslissing wordt gemaakt welke keuzes wij toelaten in het verleden zodat ze eeuwig worden.

Als wij naar de tijd kijken op deze wijze, zien we ook dat 'tijd winnen' niet betekent iets uitstellen naar de toekomst, we stellen het veilig voor het verleden.

Wat uiteindelijk gebeurt, als alle zand door de zandloper is gelopen en het bovenste deel leeg geraakt is? Als de tijd voor ons verlopen is en onze eigen existentie naar zijn eindpunt is gelopen - de dood?

In de dood wordt alles onbeweeglijk, niets kan meer veranderd worden. De persoon is niets overgebleven, heeft geen invloed meer op zijn lichaam en zijn psyche. Hij heeft volkomen verloren zijn psychofysische ego. Wat overblijft is het zelf, de spirituele 'zelf'. De mens heeft niet langer een ego, hij 'heeft' niets over, hij 'is' slechts - zijn 'zelf'.

Sommige mensen zeggen, dat een mens, die sterft tijdens een plotseling ongeluk, zijn hele leven voorbij ziet flitsen, als een ongelooflijk snelle film. Om bij dit beeld te blijven, kan men zeggen dat de dode man zelf tot de film is geworden. Hij 'is' nu zijn leven, zoals hij het geleefd heeft, hij is zijn

⁵Creatio ex nihilo

eigen levensgeschiedenis zoals het aan hem gebeurd is, zo goed als hij het geschapen heeft. Dus, hij is zijn eigen hemel en zijn eigen hel.

Dit leidt tot de paradox dat het eigen verleden van de mens zijn ware toekomst is. De stervende man heeft geen toekomst, alleen een verleden. Maar de dood 'is' zijn verleden. Hij heeft geen leven, hij is zijn leven. Dat het zijn voorbije leven is doet er niet toe; wij weten dat het verleden de veiligste vorm van existentie is - het kan niet worden weggenomen.

Het verleden van de mens is voltooid verleden tijd in de letterlijke zin van het woord, niet onvoltooid verleden tijd. Zijn leven is voltooi, compleet - het bestaat alleen als een afgerond leven. Terwijl tijdens het leven alleen enkele *faits accomplis* door de nauwe doorgang van de zandloper komen, nu, na de dood, het leven in z'n totaliteit is er doorheen gegaan - *als par-fait accompli*!

Dit leidt tot een tweede paradox - een dubbele: We zeiden eerder dat we iets tot een werkelijkheid maken door het door te geven, in de existentie van het verleden. Als dat zo is, dan is het de mens zelf die zichzelf een realiteit maakt, want het is zijn eigen 'zelf' die hij tot realiteit maakt bij het afronden van zijn leven. En ten tweede, de mens wordt niet tot realiteit bij zijn geboorte, maar bij zijn dood, want zijn 'zelf' is niet iets dat 'is', maar iets dat wordt - en pas afgerond is op het moment van zijn dood.

Mensen verstaan de betekenis van de dood over het algemeen verkeerd. Wanneer de wekker 's morgens afgaat en ons opschrikt uit onze dromen, beschouwen we dit wakker worden als een wrede inbreuk in onze droomwereld en beseffen niet dat de wekker ons opwekt voor onze werkelijke existentie, onze dag-wereld. Doen wij stervelingen niet hetzelfde als we schrikken als de dood komt? Verstaan ook wij het niet verkeerd als de dood ons wekt tot de ware realiteit van ons zelf?

En zelfs als een liefhebbende hand ons opwekt uit de slaap - de beweging mag dan zo teder zijn, maar we beseffen de tederheid niet - we voelen alleen de schrikwekkende inbreuk op onze droomwereld. Op dezelfde wijze beschouwen wij de dood als iets schrikwekkends dat ons overkomt en we vermoeden nauwelijks hoe goed het is bedoeld!

De zin van het leven wordt niet vernietigd door de dood

Logotherapie beschouwt de verhouding tussen tijd en verantwoordelijkheid in positieve termen. Onze verantwoordelijkheid is inderdaad een basis-gegeven van ons leven, en zijn betekenis is zeker niet vernietigd bij de vergankelijke natuur van onze existentie. Integendeel: de menselijke verantwoordelijkheid, het fundament van een zinvol leven, rust op de stroom van de tijd vanuit een toekomst die louter uit mogelijkheden bestaat naar een verleden, dat de werkelijkheid bevat. Menselijke verantwoordelijkheid rust op de 'activiteit van de toekomst', het kiezen van mogelijkheden vanuit de toekomst en het 'optimisme van het verleden', het maken van de mogelijkheden tot werkelijkheid en deze daarmee redden in de veilige haven van het verleden.